

MAGÁNHANGZÓ-MINŐSÉGEK NAGYOTHALLÓ GYEREKEK SPONTÁN BESZÉDÉBEN

Beke András

Bevezetés

A beszédfeldolgozás több folyamat eredménye. Az első a hallás, amely során hallószervünk a hangingereket érzékeli, felerősíti és továbbítja az agyi hallókéregbe, ahol a végső hallási feldolgozás megtörténik. A hangképző szervek által keltett hang a levegőben rezgésként továbbítódik, amely a fület elérve a hallójáraton át a dobhártyán, majd a hallócsontokon keresztül a belsőfülbe jut. Itt a Corti-szerv szőrsejtjei a mechanikus rezgést elektromos impulzusokká alakítják át, amelyet a hallóideg a kérgi központba vezet. A szőrsejtektől a hallókéreg felé induló idegrostok többszöri átkapcsolódás és keresztvezetés után jutnak az elsődleges kérgi hallómezőbe (ún. felszálló hallópálya), ahol az ingerületvezetés mellett megkezdődik a hangingerek feldolgozása is. A beszédfeldolgozás a beszédhang-sorozat akusztikai paramétereinek feldolgozása és azonosítása; a beszédmegértés során pedig szemantikai és szintaktikai elemzéseket végzünk. Az értelmezés szintjén a feldolgozott tartalmakat összekapcsoljuk a korábbi ismereteinkkel.

A hallás tehát nem azonos sem a beszédfeldolgozással, sem a megértéssel. A hallás önmagában nem biztosítja a beszéd feldolgozását; hiányában, illetve részleges működésekor viszont a ráépülő percepciós folyamatok nem működhetnek tökéletesen (Gósy 2005). A beszédpercepciót leggyakrabban gátló folyamatok egyike a nagyothallás. Nagyothallásról akkor beszélünk, ha a hallásteljesítmény gyengébb az adott életkorban elvárt szintnél (Kiefer 1998). A hallássérülés lehet veleszületett vagy szerzett; típusai szerint megkülönböztetünk vezetési (a hallójáratban, a dobhártyán, a hallócsontokon vagy a dobüregben van kóros elváltozás), idegi eredetű (a hallóideg, az agyi pályák és központok károsodása) és kevert típusú hallássérülést (Hochenburger–Pauka 1985; Gósy 2004). Az akusztikus visszacsatolás teljes vagy részleges hiánya, vagyis a hallássérülés eltérő fokozatai (és egyéb tényezők is) különféleképpen befolyásolják az anyanyelv-elsajátítás indulását és fejlődését. A nagyothallás, illetve a siketség folyamatos fennállása pedig további nyelvelsajátítási zavarokhoz vezethet (Csányi 1990, 2005).

A nagyothallás nemcsak a beszédpercepcióban okoz nehézségeket, hanem a beszédprodukcióban is. A hibás artikuláció korrigálása számos tényező (életkor, mikor kapott hallókészüléket, fejlesztés stb.) függvénye. A beszédprodukció kivitelezése különösen bizonytalan. A siketek és a súlyos nagyothal-

lók általában képtelenek az alaphangmagasságot a beszéddallam megformálásához megfelelően használni, beszédük monoton jellegű (Bombolya 2007). A hangsúlyozás sokszor hibás, a beszédtempó rendszerint lassú, és a hangerőt is nehezen szabályozzák. A nagyothallók a hallókészülék segítségével relatíve jól megértik a hangzó beszédet – többségük az átlagember számára is érthetően beszél –, beszédprodukcójukon azonban kisebb-nagyobb mértékben érezhető a halláscsökkenés és a kontroll részleges hiánya. A magyar nagyothalló gyermekek kiejtéséről igen kevés objektív vizsgálat van, holott ezek eredményei jelentősek lehetnek a nagyothallók beszépterápiájában.

A jelen kutatás célja annak feltérképezése, hogy milyen jellegzetes eltérések mutathatók ki a nagyothallók és az ép halló gyermekek beszédében a magánhangzó időtartamában és formánsaiban. Feltételezzük, hogy a magánhangzó időtartamát tekintve csupán néhány magánhangzó esetében lesz különbség a kontroll ejtéshez képest. Ezt a hipotézist arra alapozzuk, hogy a nagyothallók a beszépterápia során elsajátítják a magánhangzók jellegzetes időtartamait a szavakban, továbbá a magánhangzó-hosszúságok bizonyos mértékig leolvashatóak a szájról olvasás során, illetőleg a korai olvasástanuláskor is megerősítik a rövid-hosszú magánhangzók differenciálását. Feltételezzük továbbá azt, hogy jellegzetes eltéréseket fogunk találni néhány magánhangzó formánsszerkezetében is, mivel a magánhangzók artikulációs gesztusai csak korlátozottan sajátíthatók el a szájról olvasás során, és az írott nyelv ebben nem jelent segítséget.

Kísérleti személyek, anyag és módszer

Az elemzésekhez 12 nagyothalló iskolástól (7-8. osztályosok) és 12 ép halló, korban illesztett iskolástól vettünk fel spontán narratívákat (20 és 24 perc). (A kutatás során nem a halláskort vettük figyelembe, vö. Bombolya 2007). A spontán narratívák rögzítésekor ügyeltünk arra, hogy közel azonos témák szerepeljenek minden gyermeknél (pl. nyári utazások, iskola, tanórák). A hanganyagokat szakaszszinten annotáltuk, és automatikusan hangszinten felcímkéztük, majd kézzel javítottuk azokat, ahol szükséges volt (1. ábra).

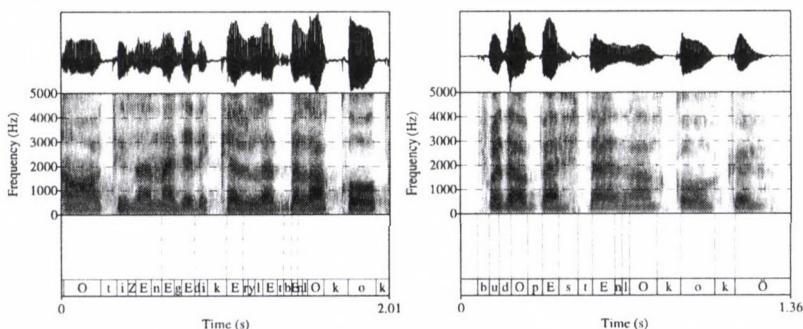
A magánhangzók formánsértékeit, időtartamát és a beszéd artikulációs tempóját automatikusan a Praat szoftverben írt szkripttel mértük ki. A vizsgálat során 8200 db magánhangzót elemeztünk; ép hallók: 4500 db, nagyothallók 3700 db. Az adatokon statisztikai elemzéseket készítettünk (az SPSS 13.0 szoftverrel).

Eredmények

Beszédsebesség

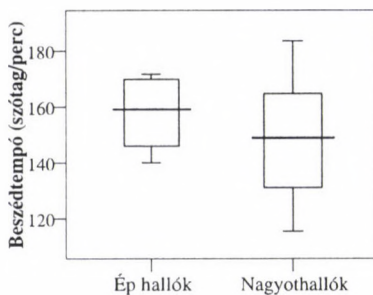
A beszédtempó (beszédsebesség), az időegységre jutó nyelvi jelek száma (Gósy 2004), függetlenül attól, hogy a közlésben volt-e szünet vagy (más) megakadásjelenség. A szünettartástól függően a nagyothalló gyermekek beszédtempója 118–186 szó/perc közé, míg az ép halló gyermekeké 139–171

szó/perc közé esett. Jóllehet, a nagyothallók átlagosan lassabb beszédtempóval beszélnek, igen nagyok köztük az egyéni különbségek, amit a nagy szó-rásérték mutat (2. ábra).

1. ábra

Az ép hallók (balra) és a nagyothalló gyermekek (jobbra) közléséről készült hullámforma, spektrogram és annotált beszéd

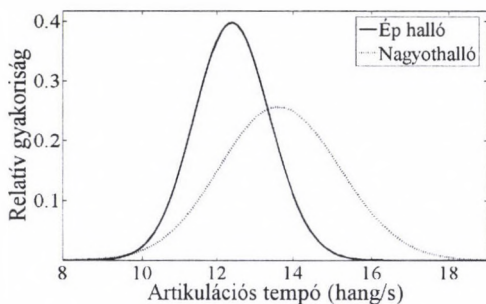
2. ábra

Az ép halló és a nagyothalló gyermekek beszédtempó-értékeinek eloszlása

A beszédtempó átlagos lassulása a szünetek időtartamának következménye, mivel az artikulációs tempóban fordított tendenciát adatoltunk. A korábbi kutatások megállapították, hogy a nagyothalló gyermekek szignifikánsan hosszabb néma szüneteket produkálnak beszédükben, mint az ép hallók (Beke–Horváth 2010). Az artikulációs sebesség azt mutatja meg, hogy a beszélő ténylegesen hány hangot ejt adott idő alatt másodpercenként (ekkor a szüneteket nem vesszük figyelembe a számításnál). A szakirodalom szerint a nagyothallók lassabb artikulációs tempóval hangosítják meg a felolvasott szöveget, mint az ép hallók (Plant–Hammaberg 1983). A lassabb artikulációs se-

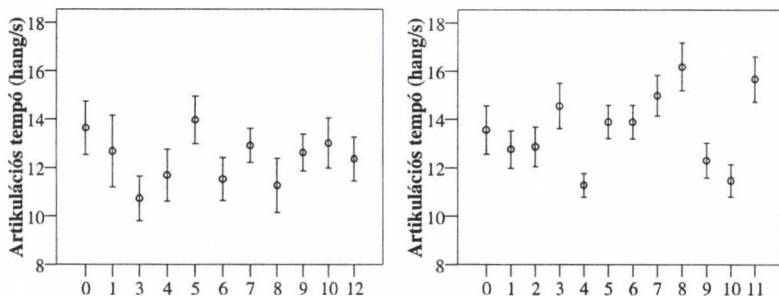
besség okaként azt feltételezik, hogy a visszacsatolás korlátozottsága miatt több időt kell fordítani az egyes beszédhangok megvalósítására. A jelen kutatásban a nagyothallók artikulációs tempója gyorsabb, átlagosan 13,6 hang/s (szórás 1,5 hang/s), mint az ép halló gyermekeké, ami átlagosan 12,3 hang/s (szórás 1 hang/s). Ez az eltérés statisztikailag szignifikáns [egytényezős varianciaanalízis: $F(1, 21) = 4,9; p = 0,037$]. Az artikulációs tempó gyorsulása utal arra, hogy a nagyothallók gyorsabb artikulációs mozgásokat végeznek. A szakirodalom szerint ez elsősorban a mássalhangzók igen rövid ejtése miatt következik be, és ez a nagyothalló gyermekek esetében erőteljesebb hatású, mint az ép hallásúaknál (3. ábra).

3. ábra

Az artikulációs tempó az ép halló és a nagyothalló gyermekek spontán beszédében

Az artikulációs tempóban is jelentős egyéni eltéréseket találtunk; a nagyothallóknál itt is nagyobbak az egyéni különbségek (4. ábra).

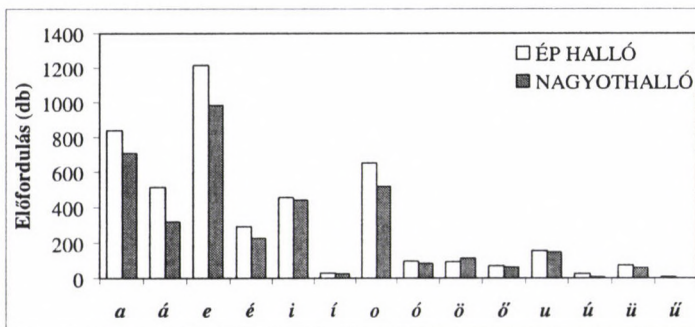

4. ábra

Az artikulációs tempó egyéni megvalósulásai az ép halló (balra) és a nagyothalló (jobbra) gyermekek beszédében

Magánhangzó-időtartamok

Az egyes magánhangzók gyakorisága közel azonos volt az ép halló és a nagyothalló gyermekek spontán beszédében (5. ábra). Az egyes magánhangzók előfordulása jól korrelál a korábban ép hallású felnőttek spontán beszédében adatolt előfordulással (Gósy–Beke 2010).

5. ábra

A magánhangzók gyakorisága az ép halló és a nagyothalló gyermekek spontán beszédében

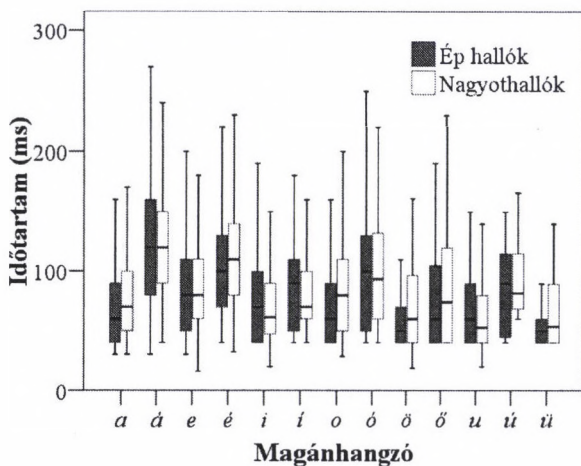
A magánhangzót meghatározó főbb fonológiai jegyek mentén csak néhány esetben találtunk szignifikáns eltérést az ép hallók és a nagyothallók között. Közel azonos időtartammal realizálódnak a fonológiaiilag rövid és hosszú, a palatális, a felső nyelvállású, a középső nyelvállású és az ajakréses magánhangzók az ép hallású és a nagyothallású gyermekek beszédében (1. táblázat).

1. táblázat: Az artikulációs jegyek és az időtartam összefüggései az ép hallású és a nagyothalló gyermekek beszédében

	Átlagos időtartam (ms)	
	Ép halló	Nagyothalló
Fonológiaiilag rövid	86	85
Hosszú	123	123
Palatális	94	91
Veláris	94	95
Felső nyelvállású	82	80
Középső nyelvállású	97	96
Ajakkerekítéses	87	83
Ajakréses	101	102

Igen kicsi, de szignifikáns különbség van a nagyothalló és az ép halló gyermekek palatális magánhangzóinak időtartamában [egytenyezős varianciaanalízis $F(1, 6760) = 4,750; p = 0,029$]; a nagyothalló gyermekek palatális magánhangzóinak átlagos időtartama 94 ms, míg az ép hallóké 91 ms. Az ajakkerekítettségben is szignifikáns eltérés mutatható ki [egytenyezős varianciaanalízis $F(1, 6331) = 5,32; p = 0,021$].

A vizsgálatunkban kilenc magánhangzó esetében tendenciaszerűen hosszabb volt a nagyothalló gyermekek átlagos magánhangzó-időtartama az ép hallókéhoz képest: [ɔ, ɛ, e, o, ø, ø, u, y, y:] (6. ábra). Négy esetben pedig az [o, u, i, a, i:]-ket a nagyothalló gyermekek átlagosan rövidebben ejtették, mint az ép hallók (2. táblázat). A statisztikai elemzések azonban a magánhangzók közül csak az [ɔ, o, ø, y] esetében mutattak ki szignifikáns eltérést az időtartam tekintetében a nagyothallók és az ép hallók között. Az ép hallók beszédében az [ɔ] átlagosan 74 ms időtartamban realizálódik, míg a nagyothallókéban átlagosan 83 ms [egytenyezős varianciaanalízis: $F(1, 1501) = 10,626; p = 0,001$]. Az [o]-t a nagyothallók átlagosan 88 ms-mal ejtik, ami átlagosan 10 ms-mal hosszabb, mint az ép hallóké [egytenyezős varianciaanalízis: $F(1, 1647) = 19,972; p = 0,000$]. Az [ø] hang átlagosan 58 ms az ép hallók beszédében, míg a nagyothallókéban jellegzetesen hosszabb, 78 ms [egytenyezős varianciaanalízis: $F(1, 310) = 8,983; p = 0,003$]. A nagyothallók beszédében az [y] átlagosan 136 ms-os, míg az ép hallóké 107 ms időtartamú [egytenyezős varianciaanalízis: $F(1, 188) = 4,333; p = 0,039$].

6. ábra

A magánhangzók időtartamai ép halló és nagyothalló gyermekeknél

2. táblázat: Az ép halló és a nagyothalló gyermekek magánhangzóinak átlagos időtartama

	Ép hallók		Nagyothallók	
	Átlag (ms)	Szórás (ms)	Átlag (ms)	Szórás (ms)
ɔ	74	51	83	47
a:	133	77	125	53
ɛ	87	54	89	46
e:	107	53	136	347
i	79	44	75	42
i:	90	38	81	34
o	78	45	88	46
o:	102	55	102	50
ø	58	25	78	62
ø:	81	51	90	53
u	67	31	65	36
u:	89	38	95	37
y	58	28	68	33
y:	107	53	136	347

Megvizsgáltuk, hogy különböző módon hat-e a magánhangzó időtartamára a közvetlen hangkörnyezete annak függvényében, hogy ép halló vagy nagyothalló beszédéről van-e szó. A kérdésünk megválaszolására olyan statisztikai elemzést használtunk, amely képes több faktornak a függő változóra gyakorolt hatását mérni (3. táblázat). A környezetfüggő címkézésben a beszédhang-minőségeket meghatározó kérdéseket tettünk fel: a bal oldali hang nazális? IGEN/NEM. Minden címke első karaktere azt jelenti, hogy a bal (B), a jobb (J) vagy a középső (K) hangra vonatkozik-e. További jelölések: NASAL = nazális, BILABIAL = bilabiális, ALVEOLAR = alveoláris, VELAR = veláris, PALATAL = palatális, ZAR = zárhangok, SIL = szünet, ROVID = fonológiailag rövid, FELSO = felső nyelvtámasztás, KOZEP = középső nyelvtámasztás (a korábbi döntésifa-elelmzések alapján ebbe a csoportba soroltuk az alsó nyelvtámasztás magánhangzókat is), AJAKKER = ajakkerekítések.

A nagyothalló gyermekek esetében gyengébb kontextushatást mutattunk ki, mint az ép hallók esetében. Ez azt jelenti, hogy a környezet kevésbé hat a magánhangzó időtartamára a nagyothallók beszédében, ami arra utalhat, hogy a koartikuláció kisebb mértékű. A nemzetközi szakirodalomból ismeretes, hogy a nagyothallók különböző stratégiát alkalmaznak a hangsúlyhelyzettől függően. A brazil portugálra kimutatták, hogy hangsúlyos helyzetben a nagyothallók hosszabb időtartamú magánhangzókat ejtenek, mint az ép hallók, illetve a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban előforduló magánhangzók

időtartamának aránya is nagyobb a nagyothallóknál. Eltérő megvalósulásokat találtak a magánhangzók formánszervezetében is (Barzaghi–Mendes 2008).

3. táblázat: A hangkörnyezet hatásának vizsgálata a magánhangzóra az ép hallók és a nagyothallók beszédében

Hangkörnyezet	Ép halló			Nagyothalló		
	F	p	Átlag (ms)	F	p	Átlag (ms)
B_ZÖNGÉS	1,49	> 0,050	92,8	0,57	> 0,050	46,5
B_NASAL	8,38	0,000	87,5	2,10	> 0,050	44,0
B_BILABIAL	1,04	> 0,050	89,6	0,91	> 0,050	51,5
B_ALVEOLAR	4,99	0,030	88,4	0,12	> 0,050	48,9
B_VELAR	4,87	0,030	87,1	0,14	> 0,050	49,4
B_PALATAL	17,79	0,000	81,4	2,68	> 0,050	40,4
B_ZAR	0,05	> 0,050	91,2	4,48	0,030	42,5
B_RÉS	0,00	> 0,050	96,0	0,00	> 0,050	46,0
B_SIL	0,45	> 0,050	90,0	1,01	> 0,050	43,3
RÖVID	67,87	0,000	81,9	26,72	0,000	36,4
HOSSZÚ	67,87	0,000	108,5	26,72	0,000	184,2
PALATALIS	22,17	0,000	86,0	5,51	0,020	53,1
FELSO	9,30	0,000	87,8	23,28	0,000	37,6
AJAKKER	76,84	0,000	80,5	0,27	> 0,050	46,7
J_ZÖNGÉS	0,90	> 0,050	90,5	6,57	0,010	42,6
NASAL	4,23	0,040	94,6	0,59	> 0,050	50,3
J_BILABIAL	13,89	0,000	100,3	2,15	> 0,050	41,5
J_ALVEOLAR	33,67	0,000	102,4	5,78	0,020	39,8
J_VELAR	19,57	0,000	102,3	1,55	> 0,050	42,3
J_PALATAL	1,64	> 0,050	95,9	2,92	> 0,050	37,6
J_ZAR	11,07	0,000	86,9	2,74	> 0,050	43,4
J_RÉS	1,41	> 0,050	93,0	1,70	> 0,050	45,1
J_SIL	3,20	> 0,050	96,1	15,92	0,000	31,3

Az elemzésekben megkülönböztettük a fonológiailag hosszú és rövid magánhangzókat. A nagyothallók beszédében a rövid magánhangzók az egy szótagos szavak kivételével tendenciaszerűen hosszabb időtartammal realizálódnak, mint az ép hallók beszédében (4. táblázat), amely eredmény korrelál a brazil portugálban mért adatokkal.

A hosszú magánhangzók esetében az ép hallók folytonos rövidülést produkálnak a magánhangzók időtartamában a szó eleji szótagtól a szó utolsó szótagjáig (5. táblázat). A nagyothallók ettől eltérő stratégiát alkalmaznak; a szó belsejében lévő magánhangzók rövidülnek, míg a szóvégek megnyúlnak.

4. táblázat: A rövid magánhangzók időtartama a fonetikai pozíció függvényében

	Ép hallók		Nagyothallók	
	Átlag (ms)	Szórás (ms)	Átlag (ms)	Szórás (ms)
Egy szótagos	103	93	90	51
Első szótagi	78	48	81	45
Szó belseji	77	44	83	45
Szóvégi	85	59	97	223

5. táblázat: A hosszú magánhangzók időtartama a fonetikai pozíció függvényében

	Ép hallók		Nagyothallók	
	Átlag (ms)	Szórás (ms)	Átlag (ms)	Szórás (ms)
Egy szótagos	137	102	96	52
Első szótagi	118	69	121	51
Szó belseji	116	67	120	40
Szóvégi	91	60	104	58

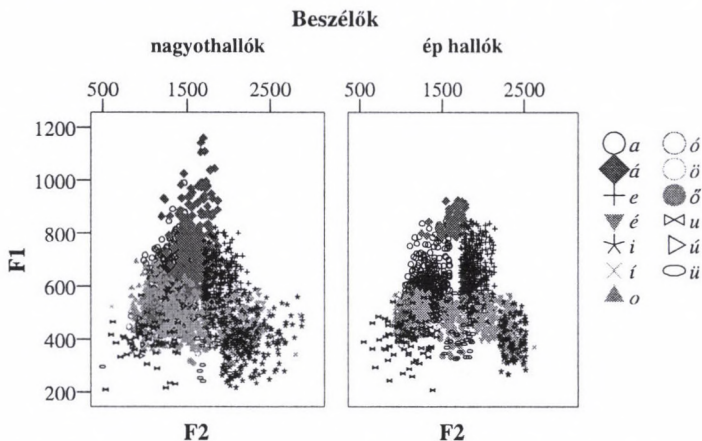
Elemeztük, hogy milyen hatása van a fonetikai pozíciónak a magánhangzó időtartamára. A fonológiai időtartam tekintetében is csak a fonetikai pozíciónak van szignifikáns hatása az időtartamra mind a két csoportban [rövid magánhangzók: $F(3, 6469) = 7,729$; $p = 0,004$; hosszú magánhangzók: $F(3, 1773) = 3,805$; $p = 0,006$].

A magánhangzók formánsszerkezete

Elemeztük a magánhangzók formánsértékeit azzal a céllal, hogy az akusztikai tényből következtethessünk az artikulációs gesztus megvalósítására. A magánhangzót minden esetben az első két formánsértékkel jellemeztük, amelyek jól korrelálnak a nyelv vízszintes és függőleges mozgásával. Az ép hallású gyermekek beszédében a magánhangzók jól elkülönülnek az $F_1 \times F_2$ térben szemben a nagyothallókéival, ami azt jelenti, hogy pontosabb képzésű magánhangzókat ejtenek, mint a nagyothalló gyermekek (7. ábra). A nagyothallók beszédére jellemző, hogy a nyelv vízszintes mozgását tekintve hátrébb, illetve a nyelv függőleges mozgásában centralizáltabban képzik a hangokat. Magánhangzók artikulációs tere ennek következtében szűkebb; jellegzetes eltéréseket mutatnak a palatális magánhangzók: alsóbb nyelvállással és (a szájtüregben) hátrébb képzetten realizálódnak.

Az egyes magánhangzókat megvizsgálva szignifikáns különbség mutatható ki az [a:, e, e:, i] magánhangzó esetében a két kísérleti csoport között. A nyelv függőleges mozgását tekintve (F_1 érték) szignifikáns különbség van az ép halló és a nagyothalló gyermekek [a:, e, e:] magánhangzóiban. A nagyothallók alacsonyabb nyelvállással képezik az [a:] magánhangzót, amelynek F_1 értéke

átlagosan 742 Hz, míg az ép hallóké 848 Hz [$F(1, 315) = 37,34; p = 0,001$]. Hasonló tendenciát találtunk az [e] és [e:] magánhangzókban. A nagyothallók beszédében az [e] beszédhang F_1 értéke átlagosan 579 Hz, az ép hallóké 628 Hz [$F(1, 911) = 55,49; p = 0,001$]. Az [e:] is alacsonyabb nyelvállással képződik a nagyothallóknál, amelynek az F_1 értéke átlagosan 453 Hz, ezzel szemben az ép hallóké 473 Hz [$F(1, 265) = 10,49; p = 0,001$]. A nyelv vízszintes mozgásában mint artikulációs gesztusban különbséget találtunk az ép halló és a nagyothalló gyermekek között. A nagyothalló gyermekek az [a:] és [i] magánhangzót jellegzetesen hátrább ejtik, mint az ép hallók. A nagyothallók [a:] beszédhangjának második formánsa átlagosan 1593 Hz, míg az ép hallóké 1641 Hz [$F(1, 315) = 5,46; p = 0,020$]. Az [i] F_2 -jét a nagyothallók átlagosan 2360 Hz-en ejtik, míg az ép hallók 2236 Hz-en [$F(1, 392) = 38,58; p = 0,001$].

7. ábra

A nagyothalló és az ép halló gyermekek formánsainak eloszlása az $F_1 \times F_2$ térben

A hangminőségek elkülönülését automatikus osztályozással teszteltük. Az osztályozáshoz döntési fát használtunk WEKA környezetben. A döntési fák alapötlete az, hogy az összetett összefüggéseket egyszerű döntések sorozatára vezesse vissza. A döntési fák jelentős előnye, hogy képesek felismerni, vajon mely paraméterek a jelentősek a csoportosításban. Általában elmondható, hogy azok a jellemzők, amelyek fontosak egy csoportba soroláshoz, azok a fa tövéhez vannak közel, attól távolodva a szerepük csökken.

A döntési fa feladata az volt, hogy a magánhangzók első két formánsértéke alapján döntse el, hogy egy-egy hang melyik magánhangzó-minőséget képviseli. Az eredmények azt mutatják, hogy az ép halló gyermekek magánhang-

zói pontosabban, egymástól jól elkülöníthető módon realizálódnak, így az automatikus osztályozás eredménye magasabb, 76%, mint a nagyothalló gyermekek esetében, akiknél 68% (6–7. táblázat).

6. táblázat: A döntési fa helyes osztályozási mátrixa az ép halló gyermekek magánhangzóira

	ɔ	a:	ɛ	e:	i	i:	o	o:	ø	ø:	u	y
ɔ	83,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
a:	19,0	70,0	11,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ɛ	0,0	1,0	95,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0
e:	0,0	0,0	25,0	74,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
i	0,0	0,0	0,0	27,0	70,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
i:	0,0	0,0	0,0	24,0	76,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
o	22,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	76,0	0,0	0,0	0,0	2,0	0,0
o:	9,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	79,0	0,0	0,0	0,0	12,0	0,0
ø	14,0	0,0	22,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	41,0	14,0	0,0	11,0
ø:	13,0	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	39,0	21,0	0,0	21,0
u	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	42,0	0,0	0,0	0,0	55,0	0,0
y	3,0	0,0	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	14,0	31,0	0,0	41,0

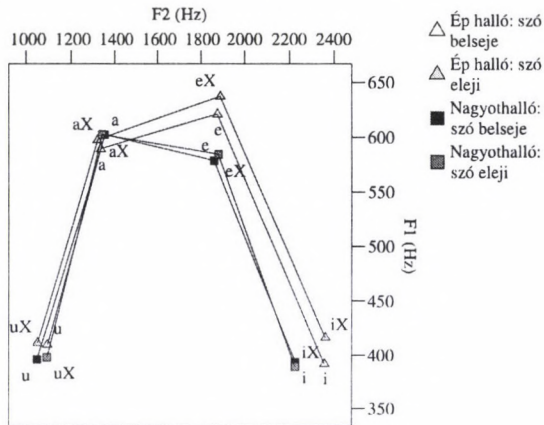
7. táblázat: A döntési fa helyes osztályozási mátrixa a nagyothalló gyermekek magánhangzóira

	ɔ	a:	ɛ	e:	i	i:	o	o:	ø	ø:	u	y
ɔ	70,0	12,0	0,0	0,0	0,0	0,0	17,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0
a:	11,0	78,0	11,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ɛ	0,0	2,0	90,0	5,0	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
e:	0,0	0,0	11,0	36,0	52,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
i	0,0	0,0	4,0	14,0	81,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
i:	0,0	0,0	11,0	16,0	68,0	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
o	29,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	65,0	1,0	0,0	2,0	2,0	0,0
o:	17,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	77,0	7,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ø	32,0	2,0	27,0	0,0	0,0	0,0	10,0	0,0	5,0	24,0	0,0	0,0
ø:	18,0	6,0	9,0	0,0	0,0	0,0	33,0	0,0	15,0	18,0	0,0	0,0
u	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	63,0	0,0	0,0	0,0	34,0	0,0
y	0,0	0,0	16,0	11,0	21,0	0,0	5,0	0,0	0,0	16,0	5,0	26,0

A braziliai portugálban igazolták, hogy a nagyothallók magánhangzóinak formánsértékei eltérnek az ép hallókétól attól függően, hogy milyen fonetikai

pozícióban realizálódnak. A jelen kutatásban azt feltételeztük, hogy a nagyothalló gyermekek beszédében nem lesz olyan mértékű különbség a magánhangzók formánsértékeiben a fonetikai pozíció tekintve, mint az ép hallóknál. A kapott adatok szerint azonban az egyes fonémarealizációk tekintetében az ép hallók és a nagyothalló gyermekek ejtésében is különbség van attól függően, hogy a szótag elején, avagy nem a szótag elején fordulnak elő (8. ábra).

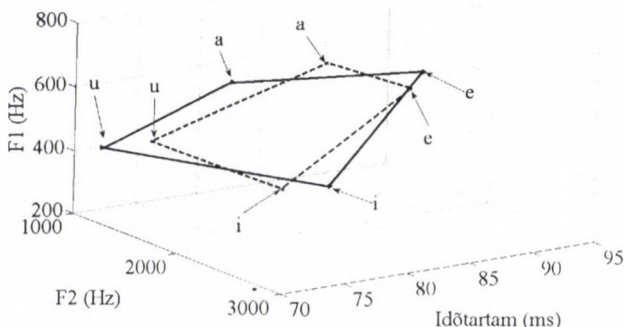
8. ábra

Az ép halló és a nagyothalló gyermekek kardinális magánhangzójának átlagos formánsértékei a fonetikai pozíció függvényében

Az ép hallók esetében mind az F_1 , mind az F_2 értékeire nagyobb hatást gyakorol a fonetikai pozíció. Az ép halló gyermekek F_1 értékére ez a hatás 86%-os [$F(35, 1819) = 88,206; p = 0,000$], míg a nagyothalló gyermekeknél 56%-os [$F(43, 2179) = 65,625; p = 0,000$]. Ugyanez a tendencia mutatható ki az elemzett magánhangzók F_2 értékében: [ép halló: ($F(35, 1819) = 551,83; p = 0,000$; $ETA = 96\%$); nagyothalló: ($F(43, 2179) = 268,852; p = 0,000$; $ETA = 89\%$].

Láthattuk, hogy mind az időtartamban, mind a formánsértékekben jelentős eltéréseket adatoltunk az ép halló és a nagyothalló gyermekek magánhangzói között. Azt is bebizonyítottuk, hogy az időtartam meghatározó az ép halló és a nagyothalló gyermekek beszédében az egyes artikulációs gesztusok kivitelezésében, ezért összefüggést feltételezünk a formánsfrekvenciák és az időtartam között. Ez a két minőség számos helyen korrelál egymással, más helyen kiegészítő kapcsolat van az időtartam és a formánsértékek között. Az időtartam-elemzésnél láttuk, hogy a veláris magánhangzó esetében jelentős eltérés van az ép halló és a nagyothalló gyermekek magánhangzóiban. A formánsok

elemzése pedig azt igazolta, hogy a nagyothalló gyermekek palatális magánhangzói, valamint a felső nyelvállásúak magánhangzói szignifikánsan eltérnek az ép hallókétól. A palatális magánhangzók minél pontosabb képzéséhez több időre van szüksége a nagyothalló gyermeknek, illetve a palatális magánhangzóknál egyszerre történik időtartam-csökkenés, illetőleg artikulációs célalulmulás (9. ábra).

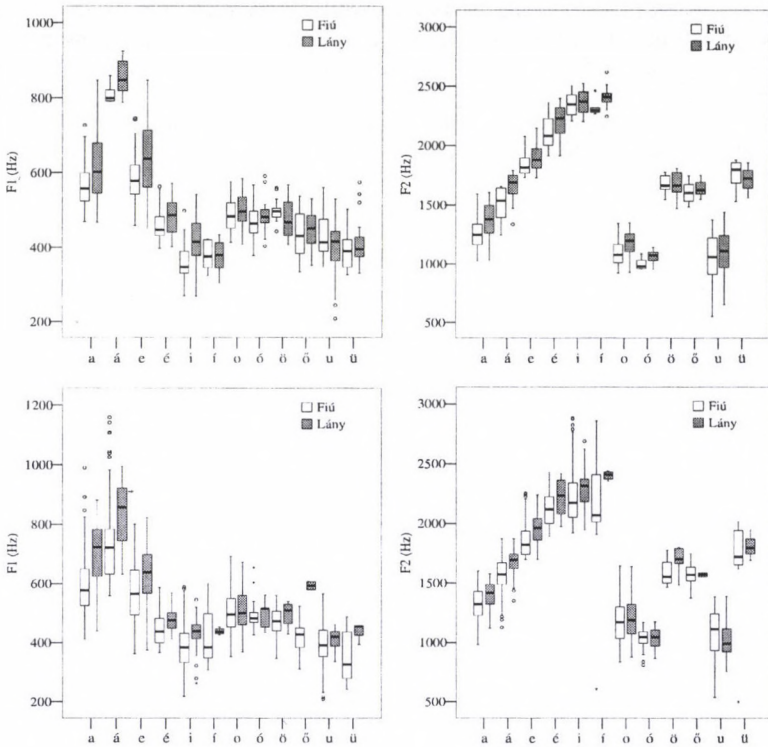

9. ábra

A kardinális magánhangzók elhelyezkedése az időtartam, az első és a második formánsértékek terében az ép halló és a nagyothalló gyerekek beszéde alapján

A formánsértékek – csakúgy, mint a felnőttek esetében – függenek a nemtől; mindegyik magánhangzó első két formánusa magasabb értéken realizálódik női ejtésben; ez a jelenség mind a nagyothalló, mind az ép halló gyermekek beszédében kimutatható (10. ábra).

A magánhangzók részletes akusztikai fonetikai elemzése a két kísérleti csoport hanganyagában azt mutatta, hogy a nagyothalló fiúk és lányok különböző stratégiát alkalmaznak az artikulációs gesztusok kivitelezésében, mint az ép hallók. Szignifikáns eltérést találtunk a fiúknál az F_1 és az F_2 értékében az [ɔ, o, u] magánhangzók esetében. Ezek a magánhangzók a nagyothalló fiúk ejtésében magasabban és előrébb képzettek, mint az ép halló fiúknál. Az [i, ø] magánhangzók ugyanakkor a nagyothalló fiúk artikulációjában hátrébb képződnek, mint az ép halló fiúk ejtésében. A lányoknál is fordított tendenciák láthatók: a magánhangzók hátrébb képzettek, illetve alacsonyabb nyelvállásúak (8. táblázat).

10. ábra

Az ép halló (fent) és a nagyothalló (lent) lány és fiú beszélők formánsértékei az egyes magánhangzóknak

Megvizsgáltuk, hogy az ép halló és a nagyothalló gyermekek magánhangzóira miképpen hat a közvetlen hangkörnyezet. A 9–10. táblázatban a bal oldali oszlopban (Faktor) a hangkörnyezetre és a magánhangzóra vonatkozó tényezők vannak, amelyek tulajdonképpen a független változók, a következő oszlop azt mutatja meg, hogy a független változó melyik formásra vonatkozik, mellette az F -statisztika és a szignifikancia értéke (p) látható, majd a hatás (ETA). Az e mellett lévő két oszlopban a magánhangzó formánsértékeit tüntettük fel a „faktor” teljesülésének függvényében. Például az első sorban az IGEN azt jelenti, hogy zöngés, a NEM azt, hogy zöngétlen.

8. táblázat: Az ép halló és a nagyothalló fiú és lány gyermekek első két formásainak átlagos értékei

	F1 (Hz)			F2 (Hz)			
	Ép halló	Nagyothalló	<i>p</i>	Ép halló	Nagyothalló	<i>p</i>	
	Átlag	Átlag		Átlag	Átlag		
Fiúk	ɔ	561	589	0,000	1258	1327	0,000
	a:	809	728	> 0,050	1507	1582	> 0,050
	ε	582	570	> 0,050	1838	1854	> 0,050
	e:	458	447	> 0,050	2109	2129	> 0,050
	i	363	385	> 0,050	2347	2226	0,001
	i:	377	414	> 0,050	2323	2143	> 0,050
	o	485	502	0,006	1091	1178	0,000
	o:	470	492	> 0,050	1000	1023	> 0,050
	ø	499	470	> 0,050	1676	1593	0,004
	ø:	438	424	> 0,050	1606	1568	> 0,050
	u	437	393	0,017	1060	1062	> 0,050
	y	395	354	> 0,050	1757	1718	> 0,050
Lányok	ɔ	616	704	0,000	1373	1400	> 0,050
	a:	855	837	> 0,050	1665	1673	> 0,050
	ε	640	626	> 0,050	1898	1958	0,000
	e:	481	479	> 0,050	2207	2225	> 0,050
	i	417	432	> 0,050	2366	2293	0,003
	i:	377	439	0,019	2410	2403	> 0,050
	o	501	511	> 0,050	1181	1209	> 0,050
	o:	486	496	> 0,050	1064	1035	> 0,050
	ø	479	497	> 0,050	1666	1692	> 0,050
	ø:	446	594	0,001	1644	1573	> 0,050
	u	399	413	> 0,050	1088	1036	> 0,050
	y	413	436	> 0,050	1718	1815	> 0,050

A nagyothalló gyermekek beszédében a képzési jegyeknek hasonlóan erős hatása van a magánhangzókra, mint az ép hallóknál. A környezet hatása ugyancsak erős a magánhangzókra a nagyothallók beszédében, de ez a hatás elmarad az ép hallóknál tapasztaltaktól. Az F₂-re gyakorolt hangkörnyezeti hatás összesen 68,0% a nagyothalló gyermekeknél, míg az ép hallóknál 74,5%. Az F₁ esetében a nagyothallók beszédében a hangkörnyezet 32,0%-ot magyaráz meg az adatokból, az ép hallóknál pedig 67,6%-ot. Ez azt jelenti, hogy kevésbé érvényesülnek a hangkörnyezeti hatások a nagyothallók beszé-

dében, mivel a kiejtés során minden egyes magánhangzónál töreksenek arra, hogy elérjék a célkonfigurációt, sokszor a hangkörnyezettől függetlenül is.

9. táblázat: A hangkörnyezet hatása a magánhangzók formánsszerkezetére az ép halló gyermekek beszédében

Faktor	Formáns	F- statisztika	p	ETA	IGEN	NEM
B_ZÖNGÉS	F ₂	9,562	0,002	0,005	1900 Hz	1861 Hz
B_VELÁRIS	F ₁	10,455	0,001	0,006	385 Hz	421 Hz
K_RÖVID	F ₂	99,007	0,000	0,052	1806 Hz	1956 Hz
	F ₁	140,316	0,000	0,072	442 Hz	363 Hz
K_PALATÁLIS	F ₂	625,182	0,000	0,258	2082 Hz	1679 Hz
	F ₁	121,297	0,000	0,063	363 Hz	442 Hz
K_FELSŐ NYELV- ÁLLÁSÚ	F ₂	113,307	0,000	0,059	1964 Hz	1798 Hz
	F ₁	561,072	0,000	0,238	321 Hz	484 Hz
K_AJAKEREK.	F ₂	426,325	0,000	0,192	1704 Hz	2057 Hz
	F ₁	330,135	0,000	0,155	334 Hz	471 Hz
J_ZÖNGÉS	F ₂	5,818	0,016	0,003	1864 Hz	1897 Hz
	F ₁	7,357	0,007	0,004	411 Hz	394 Hz
J_BILABIÁLIS	F ₂	7,581	0,006	0,004	1923 Hz	1839 Hz
J_ALVEOLÁRIS	F ₂	8,530	0,004	0,005	1917 Hz	1844 Hz
J_VELÁRIS	F ₂	9,998	0,002	0,006	1930 Hz	1831 Hz
J_RÉS	F ₁	16,672	0,000	0,009	388 Hz	417 Hz
J_SIL	F ₂	10,396	0,001	0,006	1937 Hz	1825 Hz
	F ₁	4,064	0,044	0,002	387 Hz	418 Hz
Összes hatás:	F ₂	74,50%				
	F ₁	37,60%				

10. táblázat: A hangkörnyezet hatása a magánhangzók formánsszerkezetére a nagyothalló gyermekek beszédében

Faktor	Formáns	F- statisztika	p	ETA	IGEN	NEM
B_NAZÁLIS	F ₂	34,968	0,000	0,016	1745 Hz	1637 Hz
B_BILABIÁLIS	F ₂	27,119	0,000	0,012	1626 Hz	1755 Hz
	F ₁	12,703	0,000	0,006	499 Hz	457 Hz
K_RÖVID	F ₂	23,212	0,000	0,011	1650 Hz	1732 Hz
	F ₁	44,337	0,000	0,020	505 Hz	451 Hz

Faktor	Formáns	F- statisztika	p	ETA	IGEN	NEM
K_PALATÁLIS	F ₂	539,403	0,000	0,201	1886 Hz	1495 Hz
	F ₁	247,890	0,000	0,103	415 Hz	541 Hz
K_FELSŐ NYELV.	F ₂	117,874	0,000	0,052	1782 Hz	1599 Hz
	F ₁	396,447	0,000	0,156	398 Hz	558 Hz
K_AJAKKEREK.	F ₂	295,018	0,000	0,121	1532 Hz	1849 Hz
	F ₁	255,655	0,000	0,106	408 Hz	548 Hz
J_ZÖNGÉS	F ₂	4,164	0,041	0,002	1676 Hz	1705 Hz
	F ₁	4,723	0,030	0,002	485 Hz	471 Hz
J_NAZÁLIS	F ₁	4,605	0,032	0,002	468 Hz	488 Hz
J_BILABIÁLIS	F ₁	10,538	0,001	0,005	501 Hz	455 Hz
J_ALVEOLÁRIS	F ₁	18,565	0,000	0,009	502 Hz	453 Hz
J_PALATÁLIS	F ₁	4,319	0,038	0,002	497 Hz	459 Hz
J_SIL	F ₁	7,081	0,008	0,003	459 Hz	496 Hz
Összes hatás:	F ₂	68%				
	F ₁	32%				

A magánhangzók automatikus osztályozása a formánsszerkezet, az időtartam és a fonetikai környezet függvényében

Az osztályozás aránya az ép hallóknál 78%, ami azt jelenti hogy a magánhangzók 78%-át helyes magánhangzó-osztályba sorolta a gép. A nagyothalló gyermekek esetében ez az arány kisebb, 71%. Az ép hallók magánhangzóinak osztályozása során látható, hogy sok esetben, például az [i, i:] hangoknál, az osztályozó helyesen találja el, hogy melyik magánhangzó-minőségről van szó, de az időtartam-különbséget nem érzékeli. Ezért a fonológiaiag hosszú [i:] magánhangzókat a rövid [i] magánhangzók csoportjába sorolja. Ugyanez tapasztalható az [o, o:] és az [ø, ø:] magánhangzók esetében is (11. táblázat).

Az ép halló gyermekekhez hasonló tendencia látható a nagyothalló gyermekek esetében az [i, o] magánhangzóknál (nem különbözteti meg a fonológiai hosszúság szerinti realizációkat). Az [ø] hang esetében az alsóbb nyelvelváltású magánhangzókkal keveri össze az osztályozó az [ø] és az [ø:] magánhangzókat (12. táblázat).

11. táblázat: A döntési fa tévesztési mátrixa az ép halló gyermekek magánhangzóira a magánhangzó időtartama, formánsértékei és a hangkörnyezet alapján (%)

	ɔ	a:	ɛ	e:	i	i:	o	o:	ø	ø:	u	y
ɔ	81,3	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,3	0,4	0,9	0,2	0,0	0,0
a:	11,3	81,1	7,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ɛ	0,0	0,8	95,4	3,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0
e:	0,0	0,0	16,2	70,6	11,0	1,5	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0
i	0,0	0,0	0,0	12,6	85,2	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
i:	0,0	0,0	0,0	17,6	82,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
o	19,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	71,1	3,4	0,0	0,0	5,8	0,0
o:	17,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	61,8	5,9	0,0	0,0	14,7	0,0
ø	13,5	0,0	21,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	29,7	21,6	0,0	13,5
ø:	7,9	0,0	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	31,6	31,6	0,0	23,7
u	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	37,4	1,1	0,0	0,0	58,2	0,0
y	3,4	0,0	6,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,7	24,1	0,0	44,8

12. táblázat: A döntési fa tévesztési mátrixa a nagyothalló gyermekek magánhangzóira a magánhangzó időtartama, formánsértékei és a hangkörnyezet alapján (%)

	ɔ	a:	ɛ	e:	i	i:	o	o:	ø	ø:	u	y
ɔ	73,6	7,3	0,0	0,0	0,0	0,0	15,4	0,6	2,2	0,6	0,4	0,0
a:	17,5	71,1	9,9	0,0	0,0	0,0	1,1	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0
ɛ	0,0	2,2	89,1	3,6	4,3	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0
e:	0,0	0,0	13,0	64,1	21,4	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
i	0,0	0,0	5,4	12,3	79,2	2,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4
i:	0,0	0,0	10,5	5,3	73,7	5,3	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
o	22,9	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	65,6	3,3	2,0	1,8	4,0	0,0
o:	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	66,7	20,0	0,0	0,0	3,3	0,0
ø	24,4	2,4	26,8	0,0	0,0	0,0	12,2	0,0	26,8	7,3	0,0	0,0
ø:	9,1	6,1	6,1	0,0	0,0	0,0	24,2	0,0	9,1	42,4	3,0	0,0
u	8,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	37,5	3,6	0,0	1,8	48,2	0,0
y	0,0	0,0	26,3	0,0	15,8	0,0	5,3	0,0	5,3	5,3	5,3	36,8

Következtetések

A jelen kutatásban arra kerestük a választ, hogy milyen jellegzetes eltérések mutathatók ki a nagyothalló és az ép halló gyermekek beszédében a magánhangzó időtartama és a formánsai tekintetében. Feltételezésünknek meg-

felelően csupán néhány magánhangzó esetében tudunk statisztikailag igazolható különbséget kimutatni a magánhangzók időtartamában az ép halló és a nagyothalló gyermekek ejtése között. Ennek oka elsősorban a nagyothallók beszédterápiájában kereshető, továbbá bizonyos kompenzálásokkal – mint a sikeres szájról olvasás, illetőleg a korai olvasástanulás – magyarázható. A palatális magánhangzók szignifikánsan rövidebb időtartamban valósultak meg a nagyothallóknál. A magánhangzók többsége időtartamában hosszabban realizálódott a nagyothalló gyermekek beszédében, ami egy beszédhangképzési kompenzációs stratégia eredménye lehet. A magánhangzók időtartamai közül az [ɔ, o, ø, y]-ben mutatható ki a szignifikáns eltérés a nagyothalló és az ép halló gyermekek között.

A kutatásban azt is igazoltuk, hogy ugyancsak jellegzetes eltérések mutathatóak ki néhány magánhangzó formánszerkezetében. A nagyothallók beszédére jellemző, hogy a nyelv vízszintes mozgását tekintve hátrébb, illetve a nyelv függőleges mozgását tekintve centralizáltabban képezik a magánhangzókat. Szignifikáns különbség mutatható ki az [a, e, e:, i] magánhangzó esetében. Az ép hallók esetében mind az F_1 , mind az F_2 értékeire nagyobb hatást gyakorol a fonetikai pozíció. A formánsérték a nagyothallók beszédében is függ a nemtől; de eltérő stratégiákat állapítottunk meg a nagyothalló és az ép halló gyermekek ejtésére vonatkozóan a nemtől függően. A nagyothalló fiúk és lányok különböző stratégiát követnek. A nagyothalló gyermekek különböző stratégiákat alkalmaznak a fonológiailag rövid és hosszú magánhangzók ejtésékor, mint az ép hallók. Az előbbieket magánhangzóira kevésbé hat az adott hangkörnyezet.

Megvizsgáltuk a magánhangzók első két formánsának és az időtartamnak az összefüggéseit. Az [ɔ, o, ø, y] magánhangzók esetében minél nyitottabban és minél előrébb képzett a magánhangzó, annál nagyobb a különbség az ép halló és a nagyothalló gyermekek magánhangzóinak időtartama között. Ha egy magánhangzó felsőbb nyelvállású és minél hátrébb képzett, annál jellegzetesebben térnek el a nagyothallók hangjainak időtartamai az ép hallókéétól.

Elkészítettük az ép halló és a nagyothalló gyermekek magánhangzóinak osztályozására képes algoritmust. Az eredmények nem igazoltak jelentős időtartam-különbséget az [i, o, ø] magánhangzóknál az ép hallók beszédében. Ezzel szemben a nagyothalló gyermekeknél nemcsak az időtartamban nem tudott különbséget tenni az osztályozó az [i, o, ø] magánhangzóknál, de sokszor összetévesztette őket az alacsonyabb nyelvállásúakkal. Ez az eltérő magánhangzó-minőség ejtésére utal. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak a nagyothallók célzott fejlesztéséhez.

Irodalom

- Barzaghi, Luisa – Mendes, Beatriz 2008. Stressed and unstressed vowel production in hearing-impaired speech. http://www.isca-speech.org/archive/sp2008/papers/sp08_199.pdf (Letöltés: 2010. 10. 01.)

- Beke András – Horváth Viktória 2010. A spontán beszéd fonetikai mintázata hallássérült gyermekeknél. Előadás a XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemen, Balatonalmádi, 2010. május 25–27.
- Bombolya Mónika 2007. Hallássérült gyermekek beszédfeldolgozási folyamatai. In Gósy Mária (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelv-elsajátításban*. Nikol Kkt., Budapest, 72–83.
- Csányi Yvonne 1990. *Hallás-beszéd nevelés*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Csányi Yvonne 2005. A hallássérült gyermek. A hallássérült gyermek az óvodában. In Csendes Krisztina (szerk.): *Kisgyermek, nagy problémák*. RAABE Tanácsadó és Kiadó Kft., Budapest, 1–16.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 2008. Nagyothallás, beszédfejlődés és nyelvhasználat. *Fejlesztő Pedagógia* 2008/1. 7–11
- Gósy Mária – Beke András 2010. Magánhangzó-időtartamok a spontán beszédben. *Magyar Nyelvőr* 134. 140–165
- Hochenburger Emil – Pauka Károly 1985. *Nagyothallók könyve. Tanácsok a hallókészülék használatához*. OMKER, Budapest.
- Kiefer Gábor 1998. Cochleáris implantáció utáni beszédrehabilitációs eredmények. *Beszédkutatás '98*. 204–213.
- Plant, Geoff – Hammarberg, Britta 1983. Acoustic and perceptual analysis of the speech of the deafened. *Speech Transmission Laboratory Quarterly Progress and Status Report* 24/2–3. 85–107.